

1
E.R.A.T-76.1.1980

EESTI NSV MINISTRITE NÕUKOGU RIIKLIK EHTUSKOMITEE
VABARIIKLIK RESTAUREERIMISVALITSUS

OBJEKT: JÄRVA-PEETRI KIRIKUAED KOOS KABELIGA

ŠIFR. NR.: 382-174

MUINSUSKAITSEAMET
ARHIIV
Nr. P-2048

TELLIJA: Paide Rajooni TSN TK Kommunaalmaajanduse
Osakond.

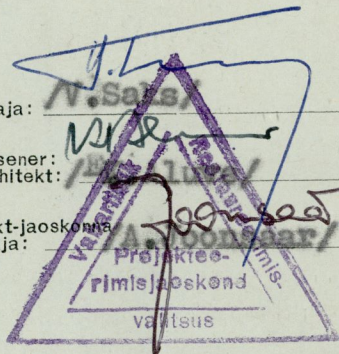
TEOSTAJA: Vabariiklik Restaureerimisvalitsus

JÄRVA-PEETRI KIRIKUAIA LÜHIKE AJALOOLINE ÖIEND
KOOS KABELI TEHNILISE SEISUKORRA KIRJELDUSEGA

Juhataja:

Peainsener:
Peaarhitekt:

Projekt-jaoskonna
juhataja:

Peaspetsialist
ajaloo alal:

Peaspetsialist
arhitektuuri alal:

Objekti autor:

Projekti
peainseneri: /J.Reim/

TALLINN 1974

Järva-Peetri kirikuaiakabeli remondist.

Alljärgnev seletuskiri on koostatud seoses Eesti NSV Paide Rajooni TSN Täitevkomitee kirjaga 25.veebruarist 1974.a., nr.I-33/159. Mainitud kirjas palutakse VRV-d lülitada oma 1974. aasta tööplaani Järva-Peetri kirikuaias asuva vana kabeli kapitaalremont ja eelnevalt esitada kapitaalremondi kalkulatsioon.

Mõningaid üldmärkeid muinsuskaitse seisukohalt.

Mainitud kirjas puudutatud kabel on Järva-Peetri kirikuaias peale kiriku ainukeseks arhitektuuriliseks elemendiks, mis aitab säilitada meie vanematele surnuaedadele iseloomulikku kultuuriajaloolist üldpilti. Ilma kalmistukabelita on korraliku surnuaeda raske ette kujutada. Kabelis hoitakse surnuaia korrastamiseks vajalikke tööriistu ja vajaduse korral ka surnuid vahetult matmisele eelneval ajal. Nad on seotud surnuaia praktiliste funktsioonidega ega ole samastatavad nn. matsekabelitega, mida püstitasid peamiselt mõisnikud pärast seda, kui Tsaari-Venemaal 1773.aastal keelati traditsiooniline matmine kirikusse, kus feodaalid omasid juba keskajal põranda all paiknevaid isiklikke hauakambreid. Nii oli see ka Järva-Peetris.

Järva-Peetri kirikuaia kabel on tüüpiline kalmistukabel, millel pole midagi ühist matsepaiga tähisega, ja mis ka tänapäeval peaks täitma oma põliseid funktsioone. Ehitamisaja kohta puuduvad otsesed andmed, kuid ilmselt on ta püstitatud aastal 1863, mida näitab daatumikivi kabeli esifassaadil. Ehitajate poolt on kabel paigutatud selliselt, et põhjaküljel asuv

peafassaad on pööratud kiriku ping kirikuaia poole (põhja suunas). Kabeli tagumine ehk lõunapoolne sein, mis on täielikult suletud, paikneb aga vastu kirikuaia kunagist piirdemüüri. Viimane on aja jooksul peaaegu täielikult laiali kantud kui liiklust takistav tõke surnuaia vana ja uue osa vahel. Kabeli värava juurest viis otsetee nagu kirikuaia sümmeetriline kompositsioonitelg kiriku lõunafrondi keskele. Nii oli kabel kummalegi kalmistupoolele võrdse vaevaga kättesaadav, aitas kaudselt kujundada kirikuaia teede- ning radadevõrku ega seganud profaanset laadi tarbeehitisena kirikuaia pidulikku sissekäiku (peaväravad asuvad kirikust põhja poolt vastu maanteed). Kirjeldatud kujul on Järva-Petri kirikuaiakabel märksa õnnestunumalt platseeritud kui näiteks Koerus või Järva-Madisel. Seal asuvad nad otse värava kõrval ning kiriku peaportaalile häirivas läheduses.

Kavatiselt on kabel lihtne ristkülikulise põhiplaani ehitis. Fassaadikülje keskteljel asub suur kahepoollega uks ja sellele sümmeetriliselt kaks väikest kõrgel paiknevat akent. Seinad on paest laetud (ilmselt mitte üksnes vastupidavuse, vaid ka tuleohutuse huvides). Puust katus, uks ning aknad on valmistatud korraliku puusepa poolt. Otsaseintes ning tagaseinas mingeid avansi pole. Tegemist on iseloomuliku tarbeehitise, mis täiesti mõistetavalt sarnaneb aida- või hoiuruumile. Teravkaarelised akna- ning uksevormid viitavad tagasihoidlikkusest hoolimata eklektiliselt häälestatud historitsistlikule arhitektuuriajastule. Sinnapoole osutab ka sümmeetriline fassaadikompositsioon. Olgu möödaminnes lisatud, et ta sarnaneb tüübilt nii mõnetigi analoogilisele kabelile Koeru kirikuaias ja on sellisena ka pretensioonitu abihoone esindajana küllaltki "järvamaalik".

Järva-Peetri kirikuaiakabel üksiknähtusena vaevalt erilist tähelepanu pälviks. Kuid tal on vaeeldamatu väärtus olulise komponendina suures kultuuriajaloolises ansambelis, milles valitsevat osa etendab kirikuhoone ja akomponeerivat rolli mängib kirikuaed, mis omakorda on põhjustanud kabeli kui funktsionaalse paratamatuse olemasolu. Üksnes tollest ajaloolise ühtekuuluvuse ning ansamblilisuse põhimõttest lähtudes on need kolm "osanikku" lahutamatu tervikuna riikliku kaitset väärivateks objektideks hinnatud (vt. Eesti NSV Teataja, 4. jaanuar 1974. nr.1 (423). Lk.153). Sellest tõsiasiast tuleneb loogilise iseenesestmõistetavusega, et kabeli kordaseadmine tingib järgneva sammuna käest läinud kirikuaia kordaseadmise ja et see omakorda sunnib senisest tõsisemalt jälgima ka kirikuhoone valdajate suhtumist neile usaldatud ehitusmälestise hooldamisel.

Järva-Peetri rajati kihelkonna keskusena tõenäoliselt juba XIII sajandi teisel veerandil. Sellesse aega peaksid tagasi ulatuma ka praeguseni säilinud kirikuaia rajamine ning esimesed sealsed matmised. Esimesest ajutise iseloomuga puukirikust, mis pidi eksisteerima peaaegu sada aastat enne praeguse kivi kiriku püstitamist, puuduvad konkreetsemad andmed. Ka esimeste haudade asukohta ning iseloomu uurimiseni pole veel jõutud. Traditsioonikohaselt peaksid nad leiduma kiriku vahetus naaberuses nagu seda 1972. ja 1973.a. suvel võidi täheldada näiteks Valjala kirikuaia ja kiriku arheoloogilisel uurimisel. Analoo-giliselt teistele vanadele kirikuaedadele kuulus see keskajal ka Järva-Peetril peamiselt eestlastele. Feodaalide matusepaigad asusid kirikus põranda all olevates hauakambrites. Täielikult muutus kirikuaia väline iseloom pärast 1773.aastat, mil riikliku korralduse kohaselt keelati kirikutesse matmine. Ümb-

ruskonna juhtivad mõisnikud eraldasid oma perekondadele nüüd kirikuaias suuri matuseplatse ja püüdsid neid vastavalt oma klassipositsioonile kujundada esinduslikumalt ning silmapaistvamalt kui talupoegade hauad, kus ainukeste monumentaalsemate tähistena esinesid XVI sajandi lõpust alates kivist tahatud rõngasristid. Üks neist on säilinud kooriruumi põhjapoolses naabruses, moodustades veel nüüdki kogu kirikuaia ühe mõjukama ning auväärsema hauatähise.

Metallvarbadest ehispäärdeid ei esine Järva-Peetri kirikuaias sellises tiheduses kui näiteks Koerus, kuid seda enam on siin levinud suured mustad raudristid (kujundatud sageli ažuursena), mis tihedalt ulatuslikku territooriumi kattes loovad omapärase ning sügevõitu üldpildi. Huvitav on seda võrrelda näiteks Koeru või Järva-Madise kirikuaiaga, mille kujunduslik iseloom on hoopiski teistlaadne. Ei leidu Järva-Peetris ühtegi matusekabelit nagu näiteks Järva-Madisel, ega ka selliseid kunstiliselt silmapaistvaid hauatähiseid, mis äratasid mõningat tähelepanu Koeru kirikuaias. Kahele viimati mainitud kirikuaiale on omane teatud intiimsus, mille kujunemist on soodustanud mingi tagasihoidlik mastabitunne ja maastikulise profiili mõningane vaheldusrikkus ning rütmikus. Ka neid iseloomujooni Järva-Peetris peaaegu ei tähelda. Seevastu domineerib seal teatud avarus ning perspektiivitunne, mis tähelepandavalt viisil on kooskõlas kirikuhoonega. Kiriku arhitektuuris valitseb erakordne mahukus. Silmapaistvalt ulatuslikule pikihoonele liitub monumentaalne läänetorn. Tegemist on Kesk-Eesti suurima kirikuhoonega.

Rahvasuus säilinud traditsiooni kohaselt ehitas Peetri kiriku Koeru ehitusmeistri poeg. Selle paljutähendusliku legendi

ajaloolise tõepärasuse selgitamine pole otseselt enam võimalik, kuid võrreldes mõlemaid kirikuid ehituskunsti seisukohalt võib väita, et meenutatud legend on mitmeti paikapidav ning ajaloolistele tõeludele lähedane. Järva-Peetri kolmelööviline kodakirik kuulub iseloomult igati Kesk-Eesti ehk Järvamaa laialt tuntud sakraalehitiste rühma. Selle rühma arhitektuuriline areng algas Ambla kiriku püstitamisega tookordse maakonna põhjapoolsemas osas. Üheks tolle rühma nooremaks esindajaks on Järva-Peetri. Temas leiduvad kõik vanemate kirikute olulisemad tunnused, kuid täiendatuna mõningate uute ning omapärase joontega. Need väljenduvad esijoones ümarsammaste tüsedas kujus, geomeetriliselt vormitud dekoorita kapiteelides ja põhjaportaali profileeritud kujunduses. Esmakordselt esinevad siin ka Kesk-Eestis varem tundmatud ripp-liseenil taolised konsolid külgeintel. Kohtame neid veel üksnes Märjamaa kirikus, mis ehitati ligikaudu ühel ajal kirikuga Järva-Peetris. Vaeeldamatult kuulub ka Järva-Peetri kirikuhoone nende vabariiklike ehitismälestiste hulka, mille populaarsus pidevalt kasvab ja mida tänu erialalisele kirjandusele tuntakse ulatuslikumalt ka väljaspool meie maa piire. Seegi on üks tõsisemalt arvestatavaid motive, mis sunnib konkreetsemalt mõtlema mitte ainult kalmistukabeli, vaid ka kogu kirikuaia korrastamisele ning pidevale hooldamisele. See peaks osutama võimalikuks vaatamata sellele, et siin, nagu Koerus, ei leidu von Baeri taolist nime, mille kõlajõud küüniks UNESCO-ni.

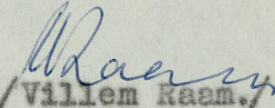
Üldisi ettepanekuid.

1. Järva-Peetri kirikuaia korrastamissettepanekud lähtuvad samadest üldpõhimõtetest nagu Paide Rajooni tellimusel juba varem käsitletud Koeru kirikuaia jaoks esitatud ettepanekud.

Kokkuvõetult on nad järgmised:

1. Kalmistukabel remontida. Katus taastada ja katta S-kividega või nende puudumisel kasutada pilbast. Katusekarniis taastada ja seinad krohvida. Uksepooled ja aknaluugid parandada ning värvida. Sepisdetailid katta musta metallilakiga.
2. Kirikuaia vana kivist piirdeaed täies ulatuses (välja arvatud lõunapoolne külg) ning endises laadis parandada ja kus vaja, seal taastada. Kõik väravad täielikult korda seada.
3. Mahajäetud hauaplatsid ja hauad tasandada. Kogu kirikuaed võimalikult ulatuslikult katta kultuurmuruga. Teedevõrk taastada üksnes minimaalses ulatuses, arvestades seejuures ka kabelit.
4. Kõik kõdunema hakanud puust hauatähised ja pingid eemaldada. Kuulutada ebasoovitavaks puust piirdeaiad ja pingid, betoonist piirdesoklid ja uute pöösaste ning puude istutamine. Säilitada kõik kivist ja metallist hauatähised ning matuseplatside piirdeaiad.
5. Loodus- ja muinsuskaitse poolt määratud asjatundjate juhtimisel harvendada stiihiliselt levima ning lakkama hakanud puid ja pöösaid. Ühtlasi avada kirikuhoonele kui ehitusmälestisele vabu vaateid kõikidest põhiaspektidest.
6. Kiriku vahetus ümbruses selgitada proovikaevamiste abil maa pinna kõrgus kiriku ehitamise ajal ja see kõrgus saadud andmetel võimalust mööda taastada. Maapind kiriku ümber ca 1 meetri laiuse tsoonina katta paekivituhk-kattega.

Aprill, 1974.a.

/Villem Raam./

Kasutatud kirjendus.

1. H.Kjellin, Die Hallenkirchen Estlands und Gotland.
Årsberättelse utgiven av Kungl. Humanistiska
vetenskapssamfundet i Lund 1928-29. Lund 1929.
2. A.Vaga, Eesti kunsti ajalugu I. Tartu 1932.
3. S.Karling, Baltikum och Sverige. Antikvariska studier III.
Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Aka-
demiens Handlingar, Del 65. Stockholm 1948.
4. Eesti Arhitektuuri Ajalugu. Peat. H.Arman. Tallinn 1965.
5. Paide rajoonis. Eesti NSV TA Kodu-uurimise Komisjoni ja
Eesti NSV Looduskaitse Seltsi Artiklite
kogumik. Tartu 1972.
6. A.Joonuks, Siin- ja sealpool maanteed. Paide rajoon. Tal-
linn 1973.
- 7.

JÄRVA-PEETRI KIRIKUAIAKABELI TEHNILISE SEISUKORRA KIRJELDUS.

Alljärgnevas kirjelduses on vaatluse all väid kiriku-aiakabeli tehniline seisukord, kuns kogu kirikuaia (surnuaia) seisukorda ja selle korrastamist puutuvad küsimused on toodud V. Raami poolt koostatud kaalutlustes "Järva-Peetri kirikuaia kabeliremondist".

Kabeli tehnilise seisukorra kirjeldus on koostatud paikse ülevaatuse põhjal, mis toimus 1974.a. aprilli kuus VRV inseneri V. Vaheri poolt. Kirjelduse eluseks on Paide rajooni TSN TK kiri-tellimus nr. I-B3/159, 25. veebruarist 1974.a.

Kavatsiselt on kabel lihtne ristkülikulise põhiplaaniga ehitis. Esifassaadi keskel paikneb kahepoolse uksealivaga värv ja ukse kõrval sümmeetriliselt kaks akent. Kabelil on viilkatus, mille kandekonstruktsiooniks on puitserikad (5 paari) ja katteks puitpilpad. Kogu katuse kandekonstruktsioon ja kate on täielikult amortiseerunud ja vajab kiiresti täielikku uuendamist. Kabeli vundamentide, seinte ja viilude ehitusmaterjaliks on murtud peakivi lubimördil. Teravakaarsete ukse- ja aknasilluste ehitamisel on kasutatud punaseid põletatud savitelliseid. Kabeli rüüstatel ja viiludel on kivikarniisid. Kabeli seinte tehnilist seisukorda võib üldiselt lugeda rahuldavaks, pragusid ja seinte väljavajumisi ei ole märgata. Kohati on seintel maapinnaga kokkupuute joonel kivid murenenud ja värvava allosas ka varisenud, mis tahab peale kabeli juures oleva pinna planeerimise remontimist. Karniiside olukord on aga küllaltki halb, esineb küllaltki suures ulatuses karniisikivide varisemist (eriti tagafassaadil ja viiludel). Kabel on algselt olnud krohvitud, kuid nüüd katuse amortiseerumise ^{toetu} on põhiliselt kogu krohvkate varisenud. Sademete läbijooks on põhjustanud ka karniiside nii suure varisemise ja murenemise. Karniisid

ja krohvkate tuleb kabelil taastada. Remontida tuleb ka väreva uksetiivad ja akende luugid, need tuleb ilmastikukindla õlivärviga värvida ja varustada sulguritega. Kabeli lähim ümbrus tuleb plaaßerida ja kabeli süinähärsed oma algses kõrguses lahti kaevata (seda eriti kabeli tagafassaadi juures). Kabeli sise-
mus puhastada ja korrastada.

Koostas: /V. Vahter/

FOTODE NIMESTIK.

1. Üldvaade kirikule ja kirikuaiale idast. Vaate igas löigus näha, kuidas puud ja pöössad on plaanitult lastud kasvada võsaks ning tihnikuks. N-15254
2. Kiriku, pikihoone lõunasein välisvaates. Ainulaadse pikkuse ning monumentaalsusega maakirik Eestis. Vasakul lokkama lõõnud võsa, viltu vajunud ehisaed ja kõikjal Järve-Peet-rile iseloomulikud tumedad metallristid (neist enamik ažuursed). N-15255
3. Kirikuaia peavärv. Postide plekk-kattes osaliselt irdunud või kadunud. Piirdeaed antud löigus korrastamisel-hea näide sellest, mida vastava soovi korral võib saavutada. N-15256/2
4. Kirikuaiakabeli põhjefassaad. Kunagi soliidset ehitatud kabeli ukсед ja luugid lagunemas. Katuse on sõelaks muutunud, mille tõttu isegi kivist katusekarniis on lagunema hakanud. Ka siin lokkab võsa. N-15257/2
5. Kirikuaiakabeli tagumine külg puurägastiku raamistuses. N-15258/2
6. Kirikuaiakabel. Detail katusekarniisiga. N-15257/1
7. Tüüpvaade I: kirikuaia pööstasteräga puruks pekstud hauatähistega. N-15258/1
8. Tüüpvaade II: paiguti metsaks kasvanud puude varjus unustatud hauaplatside puuristid. Tagaplaanil iseloomulikud metallristid, osa neist nagu taulest viltu vajunud. N-15258/3
9. Tüüpvaade III: metsistunud puude keskel kõrge umbrohu rügas viltu vajunud puupinke ja -riste, üksikuid moodsaid hauakive ja lõpmata hulk musti metallriste. N-15256/1

10. Finaal: "Muld mälestust matta ei suuda". Sõnu pole
vaja raisata. N-

11. Motiiv kiriku interjöörist. Ehitajate võlvimiskunsti köi-
tev näide. N-15259

1. Üldvaade kirikule ja kirikualale idast. Vaate igas loigus
näha, kuidas puud ja põõsad on plaanitult lastud kasvada
võsaks ning tihnikuks. N-15254

2. Kiriku pikkhoone lõunasein välisvaates. Ainulaadse pikkuse ning monumentaalsusega maalikirik Eestis. Vasakul Iokkama löönud võsa, viltnu vajunud ehised ja kolkjäl järvä-Pee trilla tseloomulikkud tamedad metalliristid (neist enamik azuurised).
W-15255

3. Kirikuaija peavärav. Postide plekk-katved osaliselt irduvad
või kadunud, pildised antud ligis korras - hea
näide sellest, mida vastava soovi korral võib saavutada.
M-15256/2

4. Kirikuaiekabeli põhjafassaad. Kunaegi soliidset ehitatud kabeli üksed ja luugid lagunemas. Katvus on soelaks muutunud, mille tõttu isegi kivist katusekeriis on lagunema hakanud. Ka siin lokkab võsa. N-15257/2

5. Kirikualokabeli tagumine külg puurägasliku raamistuses.

6. Kiriikuat akabel. Detail kamsekarni isiga. N-15257/1

7. Muupvaade I: kirikuja põõsastõeliga puruks pekstud hauda-
tähistega. N-15258/1

8. Puhkvaaste II: palguti metsaks kaevanud pumde varjus unustatud hauaplatside puuristid. Tugeplaanil iseloomulikud metallristid, osa neist nagu tavalisest viltu vajunud. N-15258.

9. Tuüpvaaade III: metsistunud puude keskel kõrge umbroh
rõgas viltu vajunud puupinke ja -riste, üksikuid mood-
said huakive ja lõpmata hulka musti metallriste.
M-15256/1

10. Pinaali: "Muld mällestust mätta ei suuda". Sõnn pole vaja raisata. N-

11. Motiiv kiriku interjöörist. Ehitajate võlvimiskunsti
kõitev näide. N-15259